

Kritische bibliografie

VAN ANALYSE NAAR RELIGIE, EEN HELLEND VLAK ?

Hubert Van Hoorde

A. Vergote, P. Moyaert e.a. - *Psychoanalyse. De mens en zijn lotgevallen*. Kapellen, DNB/Uitgeverij Pelckmans, 1988, 350 blz., 890 Bfr., ISBN 90 289 1365 3.

Voorliggend boek is een lijvig werk dat door zes auteurs samengeschreven is. Naast A. Vergote en P. Moyaert verlenen R. Bernet, L. Cassiers, J. Corveleyn en J. Florence hun medewerking.

De indeling van het boek is vierdelig: 1. de neurosen en hun therapie, 2. theoretische fundering, 3. grondige breuklijnen in de persoonlijkheid, 4. bevoegdheid en grenzen van de analytische interpretatie. Het geheel wordt voorafgegaan door een 'ten geleide' van de hand van A. Vergote, dat bij lezing samen met het vierde deel, eveneens helemaal van zijn hand, een soort omlijsting biedt aan de eerste drie delen. Dit is niet zonder belang. Openend met een inleiding sluit Vergote het boek af met twee hoofdstukken over 'psychoanalyse in contact met religie' en 'ethiek van de psychoanalyse', waardoor de andere delen belicht worden zoals een lijst de visie op het schilderij beïnvloedt. Ik kom hier verder op terug.

Het is onbegonnen werk elke bijdrage in dit boek extensief te bespreken. Voorzien van de nodige voorkennis kan de lezer zelf zijn vraagtekens, aanhalingstekens en gedachtenstrepen plaatsen in de tekst. De auteurs geven op diverse wijze rekenschap van hun uiteenzetting met het theoretisch corpus van de psychoanalyse, de basisconcepten ervan en eventueel door hen belangrijk geachte referenties, ook als deze buiten het psychoanalytisch veld liggen. Dat men het niet altijd met hen eens kan zijn, hoeft geen verwondering te wekken waar het gaat om een wetenschap waarvan de concepten op korte tijd soms belangrijke verschuivingen hebben ondergaan. Zoals het evenmin verwondering wekt waar men weet dat deze wetenschap van het subject (een 'science du sujet' naar de formule van Lacan) zich op indringende wijze bezighoudt met het centrale manco van andere, bij voorbeeld psychiatrische en psychologische theorieën. Het benaderen van dit manco — het bekende 'S de A barré', S(A) van dezelfde Lacan — roept steeds heftige weerstanden op. Ook in dezen draagt de lezer de verantwoordelijkheid het gelezene te inter-preteren in het perspectief van de door de auteurs gebruikte uitgangspunten.

Enkele opmerkingen en bedenkingen dienen hier te worden geformuleerd om de kritische afstand van schrijver dezes ten aanzien van dit boek te adstrueren.

In eerste instantie moet worden gesteld dat de vertaling van bijdragen, die oorspronkelijk in het Frans werden gesteld — dat is althans mijn ijersterk vermoeden — te wensen overlaat. Weinig elegante formules zoals "ter school bij de hysterie" (blz.18) of "de psychoanalyse te stichten" (blz.19) — 'fonder' ? - — maken de lectuur van de bijdrage van Jean Florence niet bepaald prettig. Dat Freud de psychoanalyse zou hebben 'gesticht', wordt her en der wel vaker gesteld. Het komt mij evenwel voor als een minder gelukkige uitdrukking. Men sticht een vereniging, wanorde, een school, een kerk of een stad bij voorbeeld, maar men sticht mijns inziens geen wetenschap. Een wetenschap wordt ontdekt door haar te funderen, door haar te voorzien van grondvesten. Van de grondvesten van een stad naar het stichten van een wetenschap ligt een verglijding die te suggestief voorkomt om deugdelijk te zijn.

Helaas blijft het ook niet bij de naar smaak betwistbare zinswendingen noch bij een kwestie van stijl. Waar in dezelfde bijdrage gewag wordt gemaakt van het 'verzoek' (blz.24) kan men zich afvragen of zoiets de duidelijkheid wel ten goede komt. Het gaat daarbij duidelijk om de termen 'besoin, demande' en 'desir' die in het Nederlands heel soepel vertaald worden door 'behoefte, vraag en verlangen'. Dit 'verzoek' op de plaats waar ik een 'vraag' verwacht, komt mij vreemd voor. Wie verzoekt ? Wie wordt verzocht ? Gaat het bij dit verzoeken om een bede of denkt men daarbij ook aan een verzoeking ? De psychoanalytische theorievorming is een moeilijke aangelegenheid, het gebruiken en vooral het vertalen van een terminologie die Lacan in de mond bestorven lag — ook al haalt men hem soms slechts node aan — zelfs nog moeilijker zodat het aanbeveling verdient zich bij het vertalen van de grootste omzichtigheid te voorzien. Anders dreigt men verwarring te stichten waar precies gepoogd wordt orde op zaken te stellen door concepten van elkaar te onderscheiden. Mijn stelling terzake wordt overigens ten overvloede geïllustreerd door het correct gebruik van de term 'vraag' elders in het boek (onder andere op blz.302). Lacans uitspraak dat hij in de wildgroei van het psychoanalytisch conceptueel apparaat een 'jardin à la française' poogde aan te leggen, kan niet zondermeer als een grapje terzijde worden geschoven.

Dat men voorts in dit boek Lacan veelvuldig en zelfs gretig 'gebruikt' middels de door hem aangebrachte concepten en inzichten — men denke aan het belang van de taal en aan de invoering van het symbolische, het imaginaire en het reële — maar hem slechts met opvallende zuinigheid citeert, mag toch wel even in de verf gezet. Cassiers citeert Lacan éénmaal in zijn bibliografie en gaat daarbij op een opvallend puristische wijze tewerk door voor een artikel uit de '*Ecrits*' als auteurs 'J. Lacan en M. Cénac' op te geven. In vermeld boek geeft Lacan inderdaad bij "Introduction théorique aux fonctions de la psychanalyse en criminologie" in de ondertitel aan dat het gaat om een "communication... en collaboration avec Michel Cénac".¹ Het is mooi als men zeer waarheidsgetrouw wil werken, het verdient alle lof bronnen met nauwgezetheid op te geven. Maar soms kan diezelfde nauwgezetheid tot enig onbehagen leiden, tot de vraag welk addertje onder het gras van deze ijer

schuilgaat. Het loont de moeite even in het indrukwekkend compilatiewerk van Roudinesco na te gaan welke rol Cénac was toebedeeld.² Daarenboven mag worden aangereikt dat bij het bespreken van de perversie elders in dezelfde 'Ecrits' meer te vinden is.³

Een en ander voert mij naar een formule als "de psychoanalyticus verstaat" (blz.26) terwijl hij de 'ascese' beoefent "niet te begrijpen" (blz.27). 'Comprendre' voor het tweede, 'entendre' voor het eerste werkwoord, komen onmiddellijk voor de geest. 'Verstaan' lijkt mij in dezen misleidend. Dat de psychoanalyticus naar zijn patiënt luistert, is het abc van de kunst, dat hij hem daarenboven dient te horen, is een vereiste. Dit horen impliceert echter meer het 'horen' van een 'zaak' dan het verstaan. Met 'verstaan' begeven wij ons onmiskenbaar op het pad van het begrip, Van Dale is daaromtrent duidelijk. Dat luisteren en horen geen functies zijn van een bandopnemer, mag uiteraard worden beklemtoond. Maar dat door verstaan wordt geïnserieerd dat de analyticus het spreken van de analysant (*participium praesens*) als een tolk dit met een vreemde taal doet, zou kunnen begrijpen en per extensie vertalen dient daarbij in de verf te worden gezet. Weshalve 'verstaan' voor 'entendre' mij geen adaequate term lijkt. Als term verwijst hij overigens zo sterk naar Jaspers en diens 'verstehende Psychologie' dat hij door deze connotatie alleen al verwarring kan stichten.

Een ander voorbeeld van een ietwat vreemd aandoende uitspraak, vindt men op pagina 144: "De term *Affekt-Repräsentanz*, die het parallellisme met de term *Vorstellungsrepräsentanz* volledig zou maken, wordt door Freud niet gebruikt"

Als het al meteen verwondering wekt te horen betreuren dat Freud een term niet gebruikt — dat hij hem expliciet níet gebruikt is precies iets waarover men niet moet struikelen, maar waarover men moet nadenken om er de eventuele consequenties van te ontdekken — is de boot helemaal aan als daarbij het esthetisch motief van het parallellisme wordt aangewend. Parallellisme en affect, daar gaat het hem immers om, zijn precies noties die in de psychoanalytische theorievorming niet altijd tot conceptuele helderheid hebben bijgedragen. Wat tenandere niet alleen voor de psychoanalyse, maar ook voor andere wetenschappen opgaat. Men weet voldoende hoe de nood aan parallelconstructies en symmetrie in de psychiatrische kliniek van fenomenologische signatuur geregeld aan elke controle ontsnapt en een eigen leven gaat leiden: nieuwe ziektebeelden worden geschapen; het schema klopt, maar of dit nog enig verband heeft met het klinisch veld, is niet meer te achterhalen.

Een laatste opmerking geldt het uitgebreid notenapparaat dat aan het eind van het boek per hoofdstuk is gerangschikt: in dergelijk geval verdient het aanbeveling naast de numeriek gerangschikte noten ook een alfabetisch geordende literatuurlijst op te nemen. Dit maakt het natrekken van noten en het inzicht in de gebruikte achtergrond makkelijker.

Na deze fragmentarische bedenkingen kom ik tot de omlijsting van het boek, zoals ik deze hoger heb aangegeven. In wezen bevatten deze delen van het boek de meest controversiële punten, die in aanhef en afsluiting blijken schuil te gaan.

Uit de inleiding valt een opmerkelijk paragraafje op pagina 14 op. Ik citeer: "Alle auteurs van dit boek zijn analytisch gevormd, hebben klinische ervaring, en genoten ook nog een andere hogere vorming dan een psychoanalytische en zelfs dan alleen een psychologische. De psychoanalyse is voor hen ernst en zij zijn bevoegd terzake. Zij zijn geen analytische praalhansen en zij maken van de analyse ook geen idool. Die waarborg kunnen wij althans de lezer geven".

Dit komt mij doorheen het melodramatische van de formulering als tragisch voor. De tragiek van de waarborg, aangereikt als zoenoffer en de wilde uithaal naar niet vernoemde anderen, die zo anders zijn dat blijkbaar de behoefte bestaat hen tot het rijk van de praalhansen te verwijzen. Het wordt mij droef te moede als ik poog te bevroeden welke constructies 'de lezer' bij zoiets kan associëren. Men denke bij voorbeeld aan iets zoals "ach, die psychoanalytische praalhansen, die van de analyse een idool maken, het is me wat, maar wij, beste lezer, wij zijn niet van dat hout gesneden, geloof ons toch, wij willen van die analyse wel eens een pondje vlees in waarborg geven, wij zijn nette lieden...", en dies meer.

Waarop een rommelend echo volgt in de laatste twee hoofdstukken. De teneur van de discussie, waar het over psychoanalyse en religie gaat (blz.281 e.v.), is daar plots wel heel erg duidelijk. Van waarborg gesproken, daar gaat het zelfs niet meer om mijn gefantaseerd pondje vlees. Daar worden meteen hele kwartieren kwistig weggegeven. Maar wellicht een praalhans, uiteraard, die daarover valt.

Kortom, Freud, zo luidt het, heeft zich vergist, zijn verklaring van de religie door een psychogenetische theorie is 'een grandioze misgreep' en Lacan heeft het met zijn 'mistige atheïstische theologie' alleen nog erger gemaakt. Voorts zou de uitspraak dat 'het onbewuste is gestructureerd als een taal' onder de loep moeten worden genomen om er de 'surrealistische dubbelzinnigheden' van te analyseren. Zo loopt een en ander verder door de tekst om als een hellend vlak te leiden tot wat de argeloze lezer dan wordt voorgelegd: er is een Godscomplex dat buiten de oedipale structuur ligt, de "psychoanalytische duiding van de vadersnaam verankerd ligt", Freud heeft dit door zijn Verlichtingsrationalisme niet kunnen zien, hij heeft Sophocles slecht begrepen, enz... Dit alles uiteraard "spijts zijn achting voor Freuds genialiteit".

Een en ander roept herinneringen op aan een boekje waarin zelfs verder werd gegaan: daar heette het dat Freuds problemen met religie hem tot de ziekelijke aanname van het Oedipuscomplex hadden gebracht en dat men ditzelfde complex meteen kon laten vallen als onderdeel van de psychoanalyse zonder dat dit verdere gevolgen zou hebben.⁴ Het merkwaardige is nu precies dat de auteur van dat werk, Ernst Verbeek met name, vanuit een zelfde nood schijnt te schrijven als Antoon Vergote — iets van het religieuze moet worden

beveiligd voor analytische beschouwing — maar dat beiden in hun verdediging tegen 'S de A barré' tegengestelde richtingen uitgaan: voor Verbeek drong Freud de vaderidee aan iedereen op en was de sterke verbinding tussen vader- en godsdeed net Freuds problematiek, terwijl Vergote precies de idee van een goddelijke vaderfiguur aanbrengt als Freuds verdienstelijk aanvoelen maar ziekelijk negeren van een werkelijkheid. Zo zie je maar.

De *crux* van de zaak berust op een oude strijdvraag, met name of men het religieuze als product van het mens-zijn beschouwt en men het zodoende als inherent aan dit laatste voor ieder mens kan laten functioneren in de constructie van een zingeving, waarbij het aan analytische theorievorming kan onderworpen worden, dan wel of men het wenst voor te behouden aan de georganiseerde structuur van een godsdienst waarbij het een statuut krijgt dat ontsnapt aan de stelling dat elke theorie haar manco heeft, dat het reële steeds op één plaats aan de betekening ontsnapt. Met andere woorden: gaat men ervan uit dat de keten der betekenaars onvolledig is, er steeds minstens één ontbreekt of gaat men uit van de verborgen volledigheid van de schepping als werkelijkheid. Daar ligt de scheidingslijn tussen psychoanalyse en Weltanschauung. Voor de psychoanalytische theorie geldt als uitgangspunt: 'er is geen Andere van de Andere'. Of: de garantie bestaat niet en het subject dient zijn uiteenzetting daarmee constant vol te houden, "de ce qui perdure de perte pure à ce qui ne parie que du père au pire".⁵

Noten

¹ J.Lacan - *Ecrits* - Paris. Seuil, 1966 (p.125).

² E.Roudinesco - *La bataille de cent ans, Histoire de la psychanalyse en France 2* - Paris, 1986.

³ J.Lacan - *Ecrits* - Paris. Seuil, 1966 (p.765 e.v. o.a.).

⁴ E.Verbeek - *Geloof en ongeloof bij Sigmund Freud* - Nijkerk, Callenbach, 1971.

⁵ J.Lacan - *Télévision* - Paris. Seuil, 1974.

PERSONALIA

Louis Dupré is onder meer de auteur van *Marx's social critique of Culture*; hij is tevens hoogleraar aan de universiteit van Yale (New Haven)

William O'Neill is werkzaam aan de universiteit van Yale (New Haven)

Wilfried Ver Eecke publiceerde in 1977 *Negativity and subjectivity*; hij is hoogleraar aan de universiteit van Georgetown

Hubert Van Hoorde is psychoanalyst en publicist

Jacques De Visscher publiceert in het najaar *Het verhaal van de kunst. Wijsgerige hermeneutiek van het kunstwerk.*

Binnenkort in DE UIL VAN MINERVA

George Steiner, *Nieuwe bewegingen in de Europese cultuur*

Jan Hendrik van den Berg, *Het onderste kakebeen*

Raoul Bauer, *De kunst van de barok*

Herman De Dijn, *Spinoza: rationalist én mysticus?*

Jacques Taminiaux, *Heimwee naar Griekenland aan de dageraad van het klassieke Duitsland*

Stefan Hertmans, *Over 'Real Presences' van George Steiner*